

'Geloven in mensenrechten doen we niet intuïtief, maar uit verstandelijke noodzaak.'

**Opdracht: onderzoek de relatie
holocaust-genocides**

JAN VAN OUDHEUSDEN

Een prijs voor uw project

Geschiedenisdocenten die hun leerlingen serieus en diepgaand vergelijkingen laten trekken tussen grote drama's van de twintigste eeuw, de holocaust en recente genocides zoals in Cambodja, Rwanda of Soedan, kunnen binnenkort hun arbeid in klinkende munt beloond zien. Het Centrum voor Holocaust- en Genocide-studies heeft een prijsvraag ingesteld voor docenten die een project opzetten waardoor leerlingen een relatie zien tussen de holocaust en recentere voorbeelden van genocide. De hoofdprijs is een geldbedrag van € 7.500. Het project moet in de klas zijn uitgevoerd vóór 31 maart 2005.

In het statige pand van het NIOD aan de Amsterdamse Herengracht geeft Johannes Houwink ten Cate uitleg over dit initiatief.

'Gezien de beperkte omvang van ons instituut hebben wij vier taken: academisch onderzoek, academisch onderwijs, bijdragen aan het publieke debat, en ten slotte pogen wij een link te leggen tussen wetenschap en docenten. De link met het voortgezet onderwijs proberen wij op meerdere manieren te realiseren. Allereerst gaan we op verschillende locaties in Nederland nascholingscursussen geven, samen met de Anne Frank Stichting. De tweede manier is het overleg via het ministerie van vws om te kijken of we kunnen komen tot vaste modules voor docenten die aansluiten bij de kerndoelen van de basisvorming. Ik maak deel uit van een vrij brede lobby die zijn best doet om holocaust, genocide en Tweede Wereldoorlog expliciet in de kerndoelen van de basisvorming opgenomen te krijgen. Ik vertrouw op de goede afloop. Wel hebben wij het principe van de deregulering moeten aanvaarden. Dat ligt vast. Maar als je de nu voorliggende kerndoelen vergelijkt met die in andere landen, dan is het bij ons wel een heel korte lijst (de lijst met de nieuwe kerndoelen van de commissie-Meijerink staat bij een ander artikel op blz. 7, red.). De derde poot is de prijsvraag. We willen projecten bekronen op het gebied van holocaust en genocide die door leraren zelf worden bedacht.'

Criteria

Houwink ten Cate somt de criteria op waaraan een inzending moet voldoen. Er moet ten eerste een rela-

tie worden gelegd tussen de shoah en moderne genocides (zoals Rwanda, Cambodja of Soedan).

'Dat is niet gemakkelijk, want leg als docent aan je leerlingen bijvoorbeeld maar eens uit wat het verschil is tussen genocide en oorlogsmisdaden. Ook het onderscheid tussen genocide en etnische zuivering is bijzonder ingewikkeld.'

Als tweede criterium moet er inhoudelijk verband gelegd zijn tussen de shoah in bezet Nederland en de shoah als internationaal fenomeen. Onder meer omdat leerlingen niet meer weten wat de joden in Oost-Europa is overkomen.

Het derde criterium is dat het project didactisch in orde moet zijn. Het moet uitgetoetst zijn in de klas en de docent moet kunnen uitleggen wat het de leerlingen heeft gedaan.

Inzendingen moeten binnen zijn voor 1 april 2005. De prijs wordt tussen 26 april en 4 mei 2005 uitgereikt aan de docent (en de klas). Houwink ten Cate hoopt dat de staatssecretaris Clemence Ross-van Dorp de prijs wil uitreiken en dat zij ook zal optreden als voorzitter van de jury. Zij heeft jeugdvoorlichting in haar portefeuille. Ido de Haan (hoogleraar contemporaine geschiedenis in Utrecht) is secretaris van de jury, de historicus Jules Schelvis, die Sobibor overleefde, is lid; er worden nog meer leden aangezocht.

Veel scholen hebben lage boekenbudgetten. De gedachte is dat de leraar het geld uitgeeft aan wat ook

maar met zijn vak te maken heeft. Voor zichzelf of voor de vaksectie. Een tweede of derde prijs? Daar heeft Houwink ten Cate nog niet over nagedacht. Een goede vraag ... Zeker wordt het een jaarlijks uit te reiken prijs; niet voor niets zijn de doeleinden breed geformuleerd.

De inhoud van het project

'Ik heb reden om aan te nemen dat leraren op een aantal scholen al lang met iets dergelijks bezig zijn. In *Trouw* stond een leuk stuk over het Huygens-college in Amsterdam-West, waar Marokkaanse kinderen voor het eerst les kregen over de holocaust. Als gevolg daarvan nam het begrip van die leerlingen voor de Israëlische nederzettingenpolitiek enorm toe. Vanuit de Marokkaanse cultuur is het namelijk niet zo gek dat je probeert terug te slaan als je in het nauw gebracht wordt. Nu wil ik niet zeggen dat dit het ideale project is voor onze prijsvraag, want het voldoet niet aan al onze criteria, maar het legt wel de relatie tussen shoah en actualiteit.'

Hoeveel lessen moet het project in beslag nemen, hoeveel pagina's moet de schriftelijke weerslag bedragen?

'We willen het niet helemaal dichttimmeren. Als het project drie of vier lessen beslaat, lijkt me dat al heel mooi. Ik weet dat er in het onderwijs weinig tijd is. Een uitleg inclusief evaluatie van tien tot vijftien pagina's zou prachtig zijn. Dat is een formaat, dat voor de jury hanteerbaar is. Een eerlijke beschrijving van hoe het project gelopen is. Verder geen beperkingen, als het maar geen dik boekwerk wordt.'

Probleem is: kun je Rwanda wel onder één noemer brengen met Auschwitz?

'Een van de belangrijke dingen die ontbreken in de huidige discussie is het besef dat genocide een juridisch begrip is. Er bestaan ten minste twee verschillende soorten genocide. Allereerst is er de staatsmoord op een verondersteld vijandige minderheid. Zoals de moord op de koelakken. Daarnaast zijn er de etnische burgeroorlogen met de staatsmacht als inzet. Denk aan het voormalige Joegoslavië. Of Rwanda, of Soedan.'

Rwanda is overigens een ingewikkeld voorbeeld. Er was het aspect van de staatsmoord op een vijandige minderheid, én een etnische burgeroorlog. De Toetsi's waren immers machteloos. Aan hen werd een vijandigheid toegeschreven die er in die intensiteit niet was. Daarnaast was er natuurlijk het Toetsi-rebellenleger dat langzaam optrok door Rwanda. Mensen uit dat rebellenleger kwamen uit de Toetsi-diaspora, en zij waren minder geïnteresseerd in het overleven van de Toetsi's die niet in ballingschap waren gegaan maar onder het Hutu-bewind hadden geleefd.'

Wordt zo'n recent ingewikkeld voorbeeld als Rwanda of Soedan er dan niet te veel met de haren bijgesleept?

'Ik denk van niet. Discussies over Soedan openen vaak met verwijzingen naar Rwanda. Dan gaat het over het falen van de internationale gemeenschap.

Alle discussies over genocide hebben te maken met twee vragen, namelijk of het ons ernst is met de mensenrechten, ook als het om niet-Europeaanen gaat. En of we bereid zijn te interveniëren, en hoe dat dan moet, humanitair of militair.'

Een docent zou zich kunnen afvragen: moet de shoah er per se onderdeel van uitmaken? Kan ik mijn leerlingen niet gewoon Soedan en Rwanda met elkaar laten vergelijken?

'Discussies over genocide zijn ondenkbaar zonder te refereren aan de shoah. De shoah is als historisch verschijnsel niet uniek. Anders gezegd: de holocaust is een verbijzondering van het begrip genocide. Dat is het pas geruime tijd na de Tweede Wereldoorlog geworden. Tot ver in de jaren tachtig gold de shoah als uniek. Nu niet meer. Onder vakgenoten heerst nu de overtuiging dat niet de shoah uniek is, maar wel de politiek-morele erfenis van de shoah. Het blijft de eerste genocide die we ons na vijftig jaar nog willen herinneren.

Geen enkele andere genocide heeft een vergelijkbare politiek-morele impact op latere generaties. De historische regel is om het vergeten, niet om het te blijven herinneren.'

Maar er is toch ook veel te doen omtrent het bloedbad van de Turken onder de Armeniërs van 1915?

'Ja, maar heeft Hitler in een van zijn tafelgesprekken dan ten onrechte gezegd: "Wie herinnert zich nog de Armeniërs?"

In de jaren tachtig werd die genocide weer opgerakeld, maar het was geen continue herinnering. Nu is zij actueel omdat er een concrete aanleiding bestaat, namelijk de discussie over het EU-lidmaatschap van Turkije. Dat gecombineerd met het feit dat er met name in Parijs een Armeense intellectuele diaspora bestaat die politiek een vuist kan maken.'

Mijn gesprekspartner benadrukt dat je fenomenen als de EU en de situatie van de mensenrechten niet kunt uitleggen zonder historische verwijzing naar de shoah. De EU heeft niet echt een gemeenschappelijke geschiedenis. Maar als de EU één gemeenschappelijke achtergrond heeft, dan is het de collectieve herinnering aan de Duitse bezetting, de terreur en de rassenaan. Dat is wat ons verbindt met de Polen of met de Tsjechen. Zoals er ook een nauwe relatie is tussen mensenrechten en shoah.

Hij haalt de politiek filosoof Isaiah Berlin aan, die heeft gezegd:

'De shoah bewijst dat het geloof in de mensenrechten een verstandelijke noodzaak is.'

'Dat vind ik prachtig geformuleerd. We doen het dus niet intuïtief, geloven in mensenrechten, maar we doen het uit verstandelijke noodzaak. Berlin zei ook: mensenrechten zijn een buitengewoon teer en krakemikkig bouwwerk. Als de overheid dit broze bouwwerk wil slopen, kan dat vrij eenvoudig. Ook om die reden vind ik het vanzelfsprekend dat de holocaust in de kerndoelen wordt opgenomen. Je kunt als historicus de kwestie-mensenrechten niet uitleggen zonder te refereren aan de jodenvervolging.'

Is de prijs bedoeld voor projecten in de onderbouw of juist de bovenbouw van het voortgezet onderwijs?

'Mag allebei. Ik begrijp best dat het een ingewikkeld thema is, dus meer geschikt voor de bovenbouw. Maar ik zou het heel prijzenswaardig vinden als er projecten uit de praktijk

Literatuur

Frank Chalk en Kurt Jonassohn (eds), *The history and sociology of genocide: analyses and case studies* (New Haven 1990).

Johannes Houwink ten Cate, *De naam van de misdaad en de persoon van de schrijftafelmoordenaar* (oratie, Amsterdam 2003).

Norman M. Naimark, *Fires of hatred. Ethnic cleansing in 20th century Europe* (Cambridge/Londen 2001)

Benjamin Valentino, *Final solutions. Mass killings and genocide in the 20th century* (Ithaca/Londen 2004)

van de basisvorming kwamen, juist omdat we weten dat er discussie is over de vraag of er daar – in het bijzonder aan het vmbo – voldoende aandacht wordt besteed aan de oorlog en de jodenvervolgung. Als er door allochtone leerlingen sigeluiden worden gemaakt, dat wordt dat een media-event. We kunnen aannemen dat leraren die moeite hebben met orde houden, zichzelf een soort zelfcensuur opleggen, omdat ze bang zijn er gedoe mee te krijgen. Maar het kan ook anders. De Marokkaans-joodse geschiedenis is er een van symbiose. De mooiste synagoge staat in de Marokkaanse stad Fez. Traditioneel waren er geen problemen in Marokko tussen joden en niet-joden. Het is belangrijk dat we elkaars culturele eigenheid respecteren. Zoals in de jaren dertig Amsterdamse joden het verdomden om zich te laten dwingen tot een keuze voor Nederland of voor het jodendom. Zeker in het onderwijs zijn de problemen van allochtone jongeren veel te lang op hun beloop gelaten. Lesmateriaal dat gericht was op deze specifieke groep was er niet. Ik geloof niet in neerlandificatie van staatswege.'

Richtvragen

Docenten die een lesproject overwegen over holocaust en genocides zouden hun leerlingen niet alleen de totaal uiteenlopende oorzaken en

omgevingsfactoren kunnen laten onderzoeken, maar ook de gemeenschappelijke fenomenen die stevast in die drama's een rol spelen. Houwink ten Cate noemt er enkele:

'Logische voorwaarde voor genocide is dat een overheid in staat is om gewone mensen te mobiliseren om andere mensen afschuwelijke dingen aan te doen. Of de samenleving nu al of niet ontwikkeld is, je kunt je genocide niet voorstellen zonder mobilisatie van de massa's. Altijd worden de media ingeschakeld ...'

Maar de holocaust heeft zich toch in betrekkelijke beslotenheid afgespeeld, daarvoor zijn de massa's toch niet gemobiliseerd?

'Toch wel. Er is een heel ingewikkelde media-operatie aan vooraf gegaan. Subtiel, omdat de leiders van het Derde Rijk geen vertrouwen hadden in het antisemitisme van de eigen bevolking. In een Hamburgse krant kon je niet lezen dat de joden van Hamburg werden weggevoerd. Maar in diezelfde krant kon wel vermeld staan dat er antisemitische maatregelen waren in Boedapest, of dat in Amsterdam de jodenster werd ingevoerd.

De gemiddelde Duitse krantenlezer werd welbewust gevoed met de gedachte dat antisemitisme van overheidswege overal in Europa voorkwam. Dat dat normaal was! In de Nederlandse legale pers precies zo. Er stond niet te lezen dat er een razzia in Amsterdam was geweest. Maar wel dat in het Generaal-gouvernement Polen de joden in geto's werden geconcentreerd. Men wilde de mensen duidelijk maken dat antisemitische maatregelen een soort noodzaak waren. De media hebben dus ook in de shoah een belangrijke rol gespeeld.'

Genocidale ideologie

'Er is het fenomeen van gewone mensen die zich laten inschakelen. De wisselwerking tussen de top en de basis van de samenleving, het proces van cumulatieve radicalisering, en het belangrijke punt van de genocidale ideologie. Je moet vijandbeelden hebben, laten denken dat er mensen zijn die het gemunt hebben op het voortbestaan van de maat-

schappelijke orde. Dat die samenzwering maar op één manier kan worden bestreden. Dan wordt het moorden een moreel imperatief. Er moet dan gedood worden.

Genocidale ideologieën raken het bestaan van het vak geschiedenis. De enige geschiedenis die zij kennen, is het geromantiseerde verleden. De samenleving is er nu slecht aan toe, omdat zij verpest is door een verondersteld vijandige minderheid. Het doel van de genocidale ideologie is het afschaffen van de herinnering aan de werkelijke geschiedenis. Met de verfoeide minderheid moet ook die geschiedenis worden uitgeveegd. Als de schuldige minderheid eenmaal is uitgeroeid, is de samenleving voortaan ideaal, alle pogingen om het maatschappelijk leven te veranderen zijn subversief.

De utopie verbant het historisch besef. De genocidale utopische samenleving van de Sovjet-Unie kende geen reële recente geschiedenis. Had ook geen reëel toekomstbeeld. De gedroomde toekomst is al bijna bereikt op het moment dat de verondersteld vijandige minderheid wordt uitgeschakeld. Dat is de essentiële stap op weg naar die ideale samenleving. Aan die samenleving hoeft je dan niet zoveel meer te dokteren. Het paradijs ligt voor het grijpen.

Als leraren deze notie aan leerlingen kunnen duidelijk maken, dan hebben ze op een goede manier het belang van het eigen vak onderstreept.'

Inzendingen voor de prijsvraag voor 1 april 2005 insturen naar:

Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies

Herengracht 380

1016 CJ Amsterdam

Zie ook op www.chgs.nl